

SESSIÓ DE CLOENDA

INSTITUCIONS I GRUPS SOCIALS A LA CATALUNYA DELS ÀUSTRIES

Pere Molas Ribalta
Universitat de Barcelona

Crec que és una satisfacció compartida haver arribat a la cloenda del III Congrés d'Història moderna de Catalunya, i ens n'hem de felicitar, tant per l'època que ha estat objecte d'estudi, els segles XVI i XVII, com pel fet d'orientar la recerca pel camí de les institucions.

Els dos primers segles de l'Edat Moderna de Catalunya ja no són al 1993, tan foscos com els va trobar l'historiador Joaquim Nadal, quan en va fer una síntesi, el 1979¹. Les obres generals de Garcia Cárcel i de Núria Sales², cadascuna amb el seu estil i les seves característiques, han ofert nova informació i nous punts de reflexió. El segle XVII és, certament, més conegut que el Cinc-cents. Per conèixer millor el segle XVI català, seria desitjable incrementar, per les dues bandes, les relacions científiques i l'intercanvi d'informació amb els historiadors medievalistes i amb els Congressos d'Història de la Corona d'Aragó.

Les institucions que han estat estudiades en aquest congrés no són les institucions blasmades per Vicens Vives com fredes i estèrils, sinó les que ell mateix posava com a programa en la seva ponència pòstuma del Congrés Internacional de Ciències Històriques d'Estocolm, l'estiu de 1960³: institucions encarnades en la societat. Atès que, jo, sempre m'he dedicat a l'estudi social d'institucions (gremis, consolats i juntes de comerç, estaments de mercaders, ajuntaments, Audiències, etc.), m'ha d'alegrar que la investigació sobre les institucions de tota mena (polítiques, de diferent nivell, econòmiques, socials, religioses, culturals) tingui, entre nosaltres, l'arrelament i la qualitat que manifesten les comunicacions presentades a aquest Congrés.

Bona part dels treballs exposats pertanyen a la Història dels Països Catalans, altres que el Principat. És el fruit d'una iniciativa del doctor Ernest Belenguer Cebrià, qui, com valencià que ha estat professor en quatre universitats dels nostres Països (València, Autò-

1. Joaquim NADAL i FARRERAS, *Conèixer la Història de Catalunya. 3. Del segle XVI al XVIII*. Barcelona 1985.

2. Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII*, 2 vols. Barcelona 1985. Núria SALES, *Els segles de Decadència (segles XVI-XVIII)*, volum IV de la *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre VILAR, Barcelona 1989.

3. Jaume VICENS VIVES, "Estructura administrativa estatal en los siglos XVI y XVII", *Obra dispersa*, pp.359-377.

noma de Barcelona, Illes Balears, i Universitat de Barcelona), coneix, per experiència docent i investigadora, l'evolució històrica i també la realitat present dels nostres territoris.

Tanmateix, per raons de temps, i sobretot de coneixement, aquestes meves reflexions finals es cenyiran a la Història institucional, i en part social, no de tots els països de parla catalana, sinó del Principat de Catalunya, des del regnat de Ferran II fins el de Felip V.

El Principat de Catalunya dins la Monarquia dels Àustries

El professor Elliott, en la seva conferència inaugural, ens va recordar que els catalans ja coneixien la realitat d'una monarquia composta, per la seva pertinença a la corona d'Aragó. Aquest conjunt de regnes, caracteritzat per un pluralisme polític, ha estat més exactament anomenat, pel professor Lalinde, regnes i terres del rei d'Aragó⁴.

Catalunya no era un regne, sinó un Principat, el títol de sobirania del qual (com ha estat recordat amb motiu de la mort de don Joan de Borbó) era el de comte de Barcelona; però, al comte, hom se li adreçava amb el tractament de senyor rei. Ja Ferran Sodevila lamentava que, per la jerarquia comtat del títol, el territori català se situava, dins la tirallonga d'enumeració dels diferents dominis del sobirà, per darrera de territoris perduts o bé on mai s'havia exercit una sobirania efectiva, com el ducat d'Atenes o el regne de Jerusalem. I, encara, Víctor Ferro recorda que el comtat de Barcelona ocupava el trenta-cinquè lloc dins la titulació de Felip II, per darrera del comtat del Tírol, un territori que pertanyia a la branca vienesa dels Àustries⁵. Per la seva banda, Ramon d'Abadal considerava que la fallida d'aconseguir la titulació reial en l'Edat Mitjana havia estat un factor cabdal en el procés de decadència política de Catalunya⁶.

La posició de Catalunya dins la monarquia dels Àustries, i més precisament la relació de la Corona d'Aragó amb la Corona de Castella, es veia condicionada pel diferent principi d'organització territorial que en el desenvolupament històric havien seguit les dues corones. No és un desencert el concepte de confederació catalano-aragonesa, utilitzat pels historiadors del segle passat i de principis del present. És un concepte vàlid com primera aproximació; ens serveix per recordar un fet bàsic de la Corona d'Aragó. Els regnes que la integraven tenien, cadascun, un sistema institucional propi. Tanmateix, el grau d'autonomia d'uns envers els altres era diferent. Cap dels regnes insulars, per exemple, havia enviat compromissaris a Casp. Autors de l'època (i el mateix Olivares, en el seu gran memorial) s'oblidaven del regne de Mallorca quan donaven una visió global de la Corona d'Aragó, error que repeteixen historiadors del segle XX. Però, malgrat les diferències i les desigualtats en el grau d'autogovern, és evident la riquesa d'institucions pròpies de cadascun dels regnes de la Corona d'Aragó.

Si només ens refiéssim de la titulació dels reis, la Corona de Castella hauria de ser també una diguem-ne confederació, formada pels regnes de Castella, de Lleó, de Toledo, de Galícia, de Múrcia, dels quatre regnes d'Andalusia, etc. Però, ja des del segle XIII, aquella Corona s'havia construït sobre principis unitaris i els regnes havien conservat una personalitat institucional molt esvaïda. El sentit unitari de la Corona de Castella quedava palès en l'existència d'unes Corts úniques, a diferència de les Corts i parlaments particulars de cadascun dels regnes de la Corona d'Aragó. La terminologia oficial i oficiosa castellana vacil·lava en parlar del "reino" o dels "reinos" de la corona de Castella, de la mateixa manera que hi havia el dubte en parlar d'Espanya o de les Espanyes. En els dos casos es trac-

4. Jesús LALINDE, *La Corona de Aragón en el Mediterráneo medieval (1229-1479)*. Zaragoza 1979.

5. Víctor FERRO, *El Dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic 1987, p. 20, nota 18.

6. Ramon d'ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència de Catalunya*, Barcelona 1972, pp.61 i ss.

tava de la perduració de la consciència d'una realitat plural, d'una diversitat originària que estava sent substituïda per un concepte unitari.

Els regnes de la Corona d'Aragó

Les institucions dels regnes de la Corona d'Aragó i els problemes que plantejaven eren similars, però no idèntics. Durant molt temps, la historiografia catalana ha tendit a projectar el model institucional barceloní sobre Catalunya, i el model català sobre els altres països de la Corona d'Aragó. Però hi havia diferències institucionals i diferents relacions (començant per les geogràfiques) amb Castella i amb la monarquia. Les diferències podien venir de lluny, d'abans de 1343, amb l'existència del regne de Mallorca, que comprenia els Comtats de Rosselló i Cerdanya. Fins la Pau dels Pirineus, almenys, el nom dels Comtats figurava al costat del títol de Principat, en la denominació oficial del país⁷. Les posicions dels autors, sobre la relació entre el Principat i els Comtats, podien ser diferents. Pel rossellonès Andreu Bosch, eren dues províncies; pel manresà Lluís de Peguera, "Catalunya, ajustada amb los Comtats...és tinguda i reputada per una sola província"⁸.

L'organització institucional també recordava els dos moments de formació territorial del regne de València, amb Jaume I i Jaume II, respectivament. En la seva comunicació, Emília Salvador ha comentat la divisió del regne de València en dues zones, de desigual extensió, pel que feia a la jurisdicció de la Governació general i del Reial Patrimoni. També els Comtats tenien un Portant-veus de general governador diferent del del Principat, i una administració separada del Reial Patrimoni, amb la particularitat que al front del Reial Patrimoni no figurava un Batlle General, com al Principat o a València, sinó un Procurador Reial, com en el regne insular de Mallorca⁹. Encara la divisió territorial dels càrrecs de l'administració reial, en matèria d'hisenda, s'havia produït tot just en el segle XV en el cas del Mestre Racional i del Batlle general, però no s'havia arribat a consumir en el Tresorer General, càrrec unipersonal que formava part del Consell d'Aragó, mentre que al Principat i també a València les seves funcions eren exercides per un regent o un lloctinent de la tresoreria.

Les institucions de Catalunya

Fins a la celebració d'aquest congrés, hom podia ser optimista o pessimista, segons la perspectiva de cadascú, sobre la suficiència dels estudis dedicats a les grans institucions catalanes de l'època dels Àustries. Ara, disposem de l'obra de Víctor Ferro, un veritable monument d'erudició i de coherència, pel seu caràcter complet. Pel que pertoca les monografies sobre institucions concretes, ja fa 30 anys que la institució virregnal i la governació foren l'objecte de sòlides i extenses monografies pel professor Lalinde¹⁰. Però, per altres institucions, fins fa poc, la nostra font era Andreu Bosch, un autor del segle XVII utilitzat per Reglà i, en menor grau, per John Elliott¹¹. La figura del Mestre Racional ha estat objecte d'investi-

7. Montserrat BAJET i Elisabet MERCADÉ, "Diverses nominacions per a Catalunya en el Dietari del Antich Consell barceloní, 1576-1585 i 1668-1677", *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 9, Barcelona, 1989, pp. 201-214.

8. Andreu BOSCH, *Títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, Perpinyà 1628. Llibre I, capítols 26-28. Lluís de PEGUERA, *Pràctica, forma y stil de celebrar Corts generals en Catalunya*. Barcelona 1632. Reedicció, Barcelona 1974. p.155.

9. Francisco CORRADO i de VILALLONGA, *La Procuración real en el Reino de Mallorca*, 1991.

10. Jesús LALINDE, *La Gobernación general en la Corona de Aragón*, Zaragoza 1963. *La institución virreinal en Cataluña, 1469-1716*, Barcelona 1964.

11. Joan REGLÀ, *Els Virreis de Catalunya (segles XVI-XVII)*, Barcelona 1956, pp. 54-58. ELLIOTT cita Bosch a les notes 11 i 12 del capítol IV de *La Revolta dels catalans, 1598-1640*, Barcelona 1966.

gació recent a València i Catalunya, sobre tot pels segles de l'Edat Mitjana¹². Per la Batllia General catalana no disposem d'una obra anterior, com la de Ximénez de Aragués per Aragó al segle XVII, o la de Vicent Branchart per València al XVIII¹³. Sobre oficials reials, ens movem encara amb llistes publicades a finals del segle XVIII, per Antoni de Capmany, o les elaborades per Elliott pels 20 anys anteriors a la Revolta de 1640¹⁴. El diccionari de biografies rosselloneses, per l'abbé Capeille, de 1914, ens informava sobre els titulars de la Governació General i del Procurador reial dels Comtats. Recentment, hom ha aprofundit en l'estudi dels funcionaris d'origen convers de Ferran II, com foren els Santàngel i els Sanxis¹⁵.

Els esmentats Víctor Ferro i Núria Sales han remarcat la manca d'estudis sobre la Diputació del General. La tesi, acabada de publicar, de Joan Lluís Palos constitueix una nova visió del personal polític que participava a les Corts¹⁶.

La conveniència d'estudis sobre la Generalitat augmenta si considerem Catalunya com un model de monarquia paccionada o limitada, almenys en teoria, de parlamentarisme estamental. Contra una línia historiogràfica que posava com a model de l'evolució política la monarquia absoluta francesa sense parlaments, la major part de les entitats polítiques europees eren monarquies limitades pels poders estamentals, el famós "estat estamental" germànic, que els historiadors italians tradueixen com "stato per ceti". Un sistema de poder dualístic entre els prínceps i els estaments. El palau de la Generalitat no era, a l'època, la seu del govern català, sinó una Landhaus, com les existents a moltes terres de l'Europa central. El 1765, un viatger austríac denominava el palau de la Generalitat "la casa dels Estats".

Recordem la imatge que perfilava Andreu Bosch del sistema polític català: un cos que tenia per cap el príncep i per braços els estaments, dels quals emanava "la particular república de la Diputació o general"¹⁷. Això feia que el sistema polític català pogués ser qualificat com de naturalesa mixta, monàrquica i democràtica (segons el concepte de democràcia de l'època); pensem en la consideració de Polònia com una república nobiliària o una democràcia coronada.

L'aristocràcia

El mateix professor Elliott ens va parlar de l'article, publicat en l'homenatge a Jaume Vicens Vives¹⁸, desenvolupant la idea que un sistema polític no sols està format per les institucions, sinó també pels grups socials. Elliott parlava, en el seu article, d'una aristocràcia provincial. En línies generals, és certa l'afirmació que els principals títols de l'aristocràcia catalana patiren, a partir del segle XVI, un procés d'extinció i/o castellanització. Però el procés va ser gradual, i diferent en cada cas. Els dominis dels Cabrera passaren ben aviat a la gran nissaga castellana dels Enríquez, durant la primeria del segle XVI, però aquests els cediren als Montcada, a la segona meitat de la mateixa centúria. El matrimoni d'Estefania de Requesens amb don Juan de Zúñiga reservava per a un dels fills el cognom matern, i els

12. Tomás de MONTAGUT, *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283- 1419)*. Barcelona 1987. Enrique CRUSELLES, *El Maestro Racional de Valencia. Función política y desarrollo administrativo del oficio público en el siglo XV*. València 1989.

13. XIMÉNEZ de ARAGUÉS, Gerónimo, *Discurso del oficio de Bayle general de Aragón*, Zaragoza 1630. BRANCHART, Vicente, *Tratado de las regalías que corresponden al Real Patrimonio en Reino de Valencia...* València 1787.

14. Antoni de CAPMANY, *Memorias Históricas... de Barcelona*, edició de 1961, ii, pp. 1045-1055. ELLIOTT, *La Revolta*, apèndix IV, pp. 544- 548.

15. Sobre la figura de Gabriel Sanxis i la seva família vegeu el resum de Pere Català i Roca, a l'obra col·lectiva *Colom i el món català*, Barcelona 1992, pp.263-270.

16. Tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona, i recentment publicada.

17. Andreu BOSCH, p.372.

18. Article inclòs en la recopilació, del mateix autor, *España y su mundo, 1500-1700*, Madrid 1990.

Zúñiga Requesens conservaren un cert grau de vinculació i de clientele en el Principat, que després varen passar als seus successors els marquesos de los Vélez (un dels quals havia nascut a Barcelona i un altre va ser enviat a conquerir-la el 1640). Els Montcada, de primer comtes i després marquesos d'Aitona, –Montcada-Aitona–, representen un cas d'ascensió social precisament durant els segle XVI i XVII, si bé l'abandó de la llengua i la residència fora del Principat foren habituals, ja en el regnat de Felip II. Però, encara el 1713, es pensava que el marquès d'Aitona (que era tinent general i havia estat a Barcelona entre els vençuts de 1705) podia ser una bona tria per manar l'exèrcit d'ocupació de Catalunya, com don Pedro Fajardo, senyor de Martorell, el 1641. L'extinció dels marquesos d'Aitona i el pas de la seva herència a una nissaga plenament castellana, no es va produir, doncs, fins el primer terç del segle XVIII, dos-cents anys després dels Cabrera i dels Requesens¹⁹.

La història dels Cardona és plena d'ensenyaments sobre el procés d'integració de l'aristocràcia catalana amb la castellana. Hauríem de considerar, primer, les diferents branques del llinatge que jugaren papers institucionals al Principat, i a d'altres regnes de la corona: Portant Veus del General Governador, virreis a Nàpols, Sicília i Sardenya, almiralls d'Aragó els marquesos de Guadalest al País Valencià, etc.

Però, limitant-nos a la branca ducal, trobem els fets següents fets. D'inici, la mort del duc Ferran de Cardona, el 1542, i l'enllaç de la seva filla amb el casal d'Aragó. Podríem afegir ací una reflexió sobre el paper polític de les dues branques descendents dels Trastàmars aragonesos, la dels comtes d'Empúries i ducs de Sogorb, i la dels comtes de Ribagorça. Ben aviat, una segona crisi de successió va fer passar els dominis units dels Aragó-Fòlc de Cardona a un llinatge andalús, tan característic com el dels Fernández de Córdoba, en la seva branca de marquesos de Comares i alcaides de los donceles, malgrat el plet que altres branques catalanes dels Cardona tingueren a l'Audiència fins a principis del segle XVII. Jordi Rubió Balaguer va escriure, amb encert, que els Cardona del XVII, molts dels quals havien nascut a la població andalusa de Lucena, eren una ficció genealògica. Agustí Altisent afirma que don Pere Antoni d'Aragó, el marquès de Povar, i darrer baró del llinatge, era un típic aristòcrata espanyol. Però encara el seu virregnat a Nàpols, en temps de Carles II, és vist, per un historiador italià actual, com un "principat", precisament per tractar-se d'un descendent del casal d'Aragó²⁰. I coneguda és la relació que mantingué amb el monestir de Poblet. Tot i la seva evident castellanització, la relació d'aquests aristòcrates amb el Principat fou superior a la dels seus successors, els ducs de Medinaceli.

La desaparició dels grans llinatges, de l'escena política directa, va propiciar l'ascensió de nous títols, en especial de la fornada de 1599, alguns dels quals –com els comtes d'Erill o el llinatge dels Queralt– ocuparen alts càrrecs en l'administració reial durant la primera meitat del segle XVII²¹.

La mitjana noblesa

Hauríem de considerar també el procés d'ennobliment, que, segons Santiago Sobrequés, havia portat durant la baixa Edat Mitjana a una renovació del 50% del grup social. Joan Lluís Palos ha estudiat la important renovació que, per la dimensió numèrica i la composició interna de l'estament militar, va representar la fornada de concessions feta a les

19. Referències més concretes sobre l'aristocràcia, poden trobar-se a Pere MOLAS, *Catalunya i la casa d'Àustria*, (en premsa).

20. Jordi RUBIÓ BALAGUER, *Els Cardona i les lletres*, discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Bones Lletres. Barcelona 1957. Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*, Poblet 1974, pp. 521 i ss. Giuseppe GALASSO, *Napoli spagnola dopo Massamiello*, Nàpols, 1972.

21. J. L. PAIÓS, "La aristocràcia catalana en la España de los Austrias", a *Mentalidad e ideología en el Antiguo Régimen*, II Reunión Científica Asociación Española de Historia moderna, Murcia 1993, II, pp. 351-394.

corts de 1599. I les dades de Morales Roca ens permeten precisar l'abast de la inflació d'honors durant el regnat de Carles II²².

Em pregunto, per tal de seguir l'analogia anglesa, si la crisi de l'aristocràcia, no va afavorir el protagonisme polític d'una "gentry", de l'estament militar; moltes d'aqueixes famílies ocupaven les dignitats eclesiàstiques, i, per tant, podien dominar amb més facilitat la Diputació. Els diferents nivells legals i socials de la noblesa catalana podrien tenir una equivalència aproximada en els conceptes de "landed", "county" i "mere gentry", utilitzats per Lawrence Stone.

Sobre el paper polític d'alguns membres de la noblesa, hi ha bona informació sistematitzada en diccionaris especialitzats: el ja esmentat de Capeille o el més recent d'Història de Catalunya, amb els articles, per exemple, de Jordi Vidal Pla sobre personatges importants pels volts de 1640 (com els pertanyents a les famílies Cardona, Erill, Llupià, Calders i Oms). Un estudi d'Anton Jordà sobre els canonges de Tarragona durant la guerra dels Segadors²³ ha incrementat el nostre coneixement sobre famílies de la petita noblesa que destacaren a diferents branques del poder reial (com Girón de Rebolledo, Monsuar i Pons). Però no hi havia un tall entre les famílies lligades al servei del monarca, i les que dirigien la Diputació del General (com podem veure en els exemples dels Meca, Icart, Pons, Salbà, Toralla, Gilabert, etc.).

Dins l'administració reial, els càrrecs unipersonals eren per a gent de capa i espasa: el Portant Veus de la Governació, els veguers, el Batlle general, el Procurador Reial, el Mestre Racional i els seus lloctinents. Des de 1599, les corts aconseguiren que el regent de la tresoreria fos també un cavaller, i no pas un dels magistrats de l'Audiència (com havia estat costum en el segle XVI). Va haver-hi, també, sobretot per part de Francesc de Gilabert, propostes per establir a l'Audiència places de consellers de capa i espasa, pels afers de govern i concessions d'honors.

Pel que fa als "doctors" del Reial Consell, o sigui els jutges de l'Audiència, encara que en principi es definien com juristes i expressaven la seva condició social i política per l'ús de toga de color negre, considerem que com a tals doctors eren "gaudints" del privilegi militar, que podien ennobrir-se, i que fills de cavallers podien graduar-se a les universitats i seguir la carrera de les lletres. Pere de Montaner, que era el regent de la tresoreria quan va esclatar la revolta dels gorretes, era fill d'un advocat fiscal de l'Audiència, Hipòlit de Montaner, tot just ennoblit a començament del segle XVII²⁴.

La funció militar dels lletrats, en la qüestió dels allotjaments, la pagaren ben cara el 1640, però fou mantinguda durant les guerres posteriors; per exemple, l'any del setge de Girona el 1684, els tradicionals homes de toga anaven "de color, a lo soldado y con espada".

Un excessiu èmfasi en el grup dels lletrats pot fer oblidar altres importants servidors del rei. En la seva coneguda queixa sobre el poder de la burocràcia, Francesc de Gilabert fa referència a l'escrivà i al secretari del virrei. La importància dels secretaris i protonotaris reials al Consell d'Aragó ha estat destacada, recentment, pels estudis d'Eva Serra sobre la família Gassol²⁵, i d'Ana Guerrero sobre l'igualadí Pere Franquesa, qui va arribar a ser comte de Vilallonga i comanador de l'orde de Montesa²⁶.

22. Santiago SOBREQÜÉS VIDAL, "La nobleza catalana en el siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, Barcelona (1970-1971), pp. 623-632. MORALES ROCA, "Privilegios nobiliarios del Principado de Cataluña. Dinastía de Austria. Reinado de Carlos II (1665-1700)", *Hidalguía* (Madrid), anys 1979-1980.

23. Anton M. JORDÀ FERNÁNDEZ, *Església i poder a la Catalunya del segle XVII. La Seu de Tarragona*, Montserrat 1993.

24. Va cridar l'atenció sobre aquest personatge Fernando SÁNCHEZ MARCOS, a *Cataluña y el gobierno central tras la guerra de los Segadores*. Barcelona 1983, pp. 151-152.

25. Eva SERRA, "Els Gassol: de cavallers de Trep a protonotaris del Consell d'Aragó", *Pedralbes. Revista d'Història moderna*, núm. 7, Barcelona 1987, pp.43-77.

26. Ana GUERRERO MAYLLO, "D. Pedro de Franquesa y Esteve. De regidor madileño a secretario de estado", *Pedralbes. Revista d'Història moderna*, núm. 11, Barcelona, 1991, pp. 79-90.

Els nobles catalans que ocupaven alts càrrecs en l'administració reial obtingueren, amb relativa facilitat, hàbits de cavallers dels tres ordres militars castellans. Un estudi monogràfic recent sobre els cavallers de Calatrava al segle XVI dona un total de 37 catalans, d'ells 33 nascuts a la província actual de Barcelona²⁷.

Comencem a conèixer el procés d'ennobliment protagonitzat pels catalans que eren, en petita escala, financers de la corona, com el reusenc Montserrat i Vives, qui arribà a ser marquès de Tamarit, a la segona meitat del segle XVII. També passaren a formar part de l'estament nobiliari del Principat (i àdhuc d'ordres militars castellans) famílies de comerciants italians: Bastero, Berardo, Quarteroni, Giudice, cognoms que tingueren un paper destacat en els grans conflictes catalans de l'època.

L'estament militar de cavallers i nobles tenia la seva continuïtat en les oligarquies urbanes; l'estudi d'aquest grup social ha estat renovat pel llibre de Jim Amelang sobre els ciutadans honorats de Barcelona²⁸. A més, hom disposa d'informació directa sobre els burgesos honorats de Perpinyà i d'altres poblacions dels Comtats.

Hi ha interessants definicions d'època sobre aquest patriciat urbà. La coneguda i repetida de Gabriel Turell que "eren cavallers en lo viure", o la del donzell Francesc Soler, el 1621, "no usaven de coses mecàniques...sino que suficientment podien passar i tractar-se honoríficament"²⁹. El seu contemporani Andreu Bosch, en parlar de l'estat "dels majors i més preeminents de les repúbliques", insistia en definir els ciutadans pel no exercici de treball manual o "arts mecàniques".

La contraposició entre ciutadans i arts mecàniques feia abstracció de l'estament de mercaders, el qual, almenys a Barcelona el 1624 ja manifestava les seves aspiracions seminobiliàries, intentant acostar-se d'alguna manera a l'estament, immediatament superior, dels ciutadans honorats³⁰.

A més de l'estament formalitzat dels ciutadans honorats (fossin de matrícula o de privilegi) hi havia les diferents menes dels "gaudints" de privilegi militar, "igualats a la honra", amb aquells. I els advocats, privilegiats per dret (segons recordava el magistrat de l'Audiència Antoni de Vilaplana, en la seva obra llatina –escrita el 1684– sobre la "prístina" noblesa dels catalans).

Tot seguint el model anglès, ens podríem preguntar, com Peter Laslett, si la catalana era també una societat d'una sola classe, la de la noblesa mitjana i dels ciutadans honorats, relacionada, com estudia Adela Fargas, en xarxes familiars i de poder³¹. Si prenem, per exemple, els primers consellers de Barcelona l'any 1684, quan el jesuïta olotí Manuel Marcillo va dedicar al consistori barceloní la seva obra *Crisi de Catalunya*, veiem diferents modalitats d'aquell bloc social. El conseller en cap era un ciutadà honorat i alhora mestre de camp d'infanteria; el segon, don Felip d'Alegre, posseïa una petita senyoria; el conseller tercer era un doctor en ambdós drets.

Una cultura política

Evidentment, Jordi Vidal ha mostrat com els nivells més privilegiats de la societat catalana seguiren l'obediència del rei de Castella el 1641³², no només els grans títols, sinó no-

27. Francisco FERNÁNDEZ IZQUIERDO, *La Orden de Calatrava en el siglo XVI*, Madrid 1993, p.254.

28. James S. AMELANG, *La formación de una clase dirigente. Barcelona, 1490-1714*, Barcelona 1976.

29. Biblioteca de Catalunya. Fulls Bonsoms, num. 255.

30. Archivo Histórico Nacional. Madrid. Consejos Suprimidos. Llig. 18.869, num. 79.

31. Adela FARGAS, "Poder i xarxes matrimonials, 1599-1621. Aproximació envers una distribució de les àrees de domini familiar a Barcelona", *Pedralbes. Revista d'Història moderna*, núm. 12, Barcelona, 1992, pp. 95-126.

32. Jordi VIDAL. PLA, *Guerra dels Segadors i crisi social*, Barcelona 1983.

bles mitjans, això sí vinculats a l'administració reial, com els dos Pons: el primer comte de Robres, que va ser conseller d'Aragó, i don Fabrici Pons de Castellví, senyor de Masricart i magistrat de l'Audiència.

Elliott ja ens havia mostrat els dubtes i angoixes dels prohoms locals que el 1640 es trobaven agafats entre l'ira del rei i la de la terra. Víctor Ferro ha mostrat que l'obra doctrinal dels jutges de l'Audiència no traspuava cap simpatia per l'absolutisme com a forma teòrica de govern.

L'argumentació ideològica o justificació de la revolta feta l'estiu de 1640 pel capità general de l'exèrcit cristià emprava un argument clàssic a les revoltes europees de l'Edat Moderna. La "mes inculta i rural gent" havia pres la defensa de les llibertats pàtries, que havien estat abandonades pels patricis. El mateix deien els gorretes, el 1688. Els Diputats, pares i protectors naturals de la població, havien estat tan neutralitzats pels ministres reials que no gosaven complir la seva obligació i, per tant, la seva inacció legitimava l'acció popular.

El tractat de Peronne, de 1641, evidenciava la cultura política de la classe dirigent catalana³³. És l'expressió d'un model polític. Els Braços generals posaren Principat i Comtats sota la protecció del rei de França "amb certs pactes i condicions". Algunes d'aquestes condicions manifestaven el sentit general pactista; observar la legislació fonamental catalana (Usatges i lleis de Corts), els privilegis dels estaments i de les ciutats, i els usos i estils de la Generalitat. Encara, altres de les reivindicacions eren reflex de les qüestions concretes plantejades en anys anteriors: reserva de places eclesiàstiques, Inquisició episcopal i no pas a la catalana, la qüestió dels quints, el privilegi de cobertura dels consellers de Barcelona i els allotjaments. Era l'expressió d'una cultura política de signe anti-absolutista.

L'hora final

Conegut és el destí de les institucions públiques catalanes dels segles XVI i XVII. Recordem les dues possibilitats que els consellers de Felip V discutiren per al regne de València, després de la batalla d'Almansa³⁴. El Consell d'Aragó volia aconseguir la quadratura del cercle de conservar els furs que fossin compatibles amb les regalies, quan la rel del conflicte estava en la superioritat o no de la legislació paccionada envers de la simplement emanada del rei. Aquest camí intermedi, al qual s'hauria adherit bona part de la classe política valenciana, no va ser intentat. Es va imposar l'assimilació a Castella "sin la menor diferencia en nada", bé que, més endavant, el mateix govern borbònic hagué d'introduir algunes modificacions.

A Catalunya l'entrada de l'exèrcit borbònic va acabar amb l'existència dels "comunes ruidosos": la Generalitat, el Consell de Cent i el Braç Militar. Però també quedaren extingides, segons el conseller de Castella, Francesc Ametller, les institucions de l'administració reial: la General Governació, el Mestre Racional, el Batlle General i l'Audiència³⁵. La Nova Planta havia de fer taula rasa amb les institucions del Principat, i així ho féu amb les característiques més significatives, i amb els municipis, transformant-ne profundament el model institucional i imposant-hi una nova terminologia. Altres institucions, com els gremis, el Consolat del Mar, els col·legis de notaris i, per descomptat, les universitàries, hagueren de patir adaptacions i supressions, més o menys doloroses.

33. J. SANABRE, *La acción de Francia en Cataluña. 1640-1659*. Barcelona 1956, pp. 648-650.

34. Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, *Militares en Valencia, 1707-1808*, Alicante 1990, pp. 9-19.

35. Josep Ma. GAY, "La gènesi del Decret de Nova Planta de Catalunya", *Revista jurídica de Catalunya*, 1982, pp.286 i ss.

Diferentment, als Comtats, les institucions que pogueren superar l'absolutisme de Lluís XIV continuaren la seva existència fins el 1789.

Els canvis en la naturalesa del sistema polític català imposats per la Nova Planta foren tan grans que no estranya que la data de 1714 sigui utilitzada en el discurs polític dels nostres dies. En aquell moment fou destruïda una forma de govern que els autors del segle XVIII designaven eufemísticament com el "govern antic". Aquell conjunt institucional, format al llarg de segles, ha estat sempre pels catalans un model de referència, i avui, pels participants en aquest congrés, ha estat motiu de trobada i de reflexió.